

Fecr Yayınları: 431

CEHM BİN SAFVÂN VE
TEOLOJİK PARADİGMASINI ANLAMAK

Seyithan CAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Mayıs 2021

ISBN: 978-625-7879-75-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

CEHM BİN SAFVÂN
VE
TEOLOJİK PARADİGMASINI ANLAMAK

Seyithan CAN

Ankara-2021

Dr. Seyithan CAN

1981 Siirt doğumludur. İlk, orta ve lise tahsilini memleketinde yaptı. 2006'da Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2010'da Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi alanında yüksek lisansını bitirdi. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi/İktisat Fakültesi/Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. 2015 yılında Şırnak Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri alanında *Fabreddin er-Râzi'de Yaratılış Teorisi* adlı teziyle Yüksek Lisansını bitirdi. 2018 yılında İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri alanında *İslam Kelamında Kudret-Fiil İlişkisi* adlı teziyle Doktorasını tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çeşitli kademelerde görev yaptı. 2017 yılında Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim görevlisi olarak atandı. 2019 yılında aynı üniversitenin Kelâm ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi olarak atandı. Hâlen aynı üniversitede görevine devam eden yazar, evli ve dört çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ-----	9
KISALTMALAR-----	12
GİRİŞ-----	13

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, YETİŞTİĞİ SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM VE DÜŞÜNCE YAPISI

1. Hayatı-----	25
1.1. Kimliği ve Yetiştirilmesi-----	25
1.2. Kişiliği ve İlimi-----	26
1.3. Ölümü-----	28
2. Cehmî Düşüncenin Doğuşuna Etki Eden Faktörler-----	30
2.1. Coğrafi Konum-----	30
2.1.1. Tirmiz-----	31
2.1.2. Belh-----	31
2.1.3. Kûfe-----	32
2.1.4. Merv-----	33
2.2. Farklı Din-Kültür ve Milletlerin Varlığı-----	35
2.2.1. Hıristiyanlık-----	37
2.2.2. Yahudilik-----	40
2.2.3. Sümenîyye, Mecüsilik, Maniheizm, Mazdekiyye-----	41
3. Cehm'in Teolojik Paradigmasının Şekillenmesine Etki Eden Şahıslar-----	44
3.1. Beyân b. Sem'an et-Temimî (ö. 119/737)-----	45
3.2. Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742 [?])-----	47
3.3. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)-----	50
4. Fikir Alışverişinde Bulunduğu Âlimler-----	52
4.1. Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748)-----	53
4.2. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)-----	56
5. Cehm'e Nispet Edilen Fırkalar ve İsimleri-----	61
5.1. Mu'attıla-----	62

5.2. Mürcie -----	63
5.3. Hâricilik-----	64
5.4. Cebriyye-----	65
5.5. Cehmiyye-----	66
6. Bilgi Anlayışı -----	68
7. Bilgi Yöntemleri -----	69
7.1. Te'vil ve Mecaz Yöntemi-----	69
7.2. Tenzih ve Nefiy Yöntemi -----	71
8. Kullandığı İstidlâl Yöntemleri -----	74
8.1. Delil-----	74
8.2. İttifak Edilenden İhtilâf Edilene İstidlâl Yapmak -----	75
8.3. Mukaddimededen Sonuca Varma Yöntemi -----	76
8.4. Sebr ve Taksim (Bölmelere ve Kısımlara Ayırmak) Yöntemi -	77
8.5. Cedel-----	79
9. Bilgi Kaynaklarına Yaklaşımı -----	79
9.1. Duyular -----	79
9.2. Akıl -----	80
9.3. Kur'an-----	82
9.4. Hadis-----	84

İKİNCİ BÖLÜM

CEHM B. SAFVÂN'DA İTİKÂDÎ PARADİGMA

1. İlahî Sıfatlar Problemi -----	87
2. Cehm b. Safvân'ın İlahî Sıfatlar Anlayışı-----	89
2.1. Hulûl, Antropomorfizm, Teşbih ve Tescim'e Karşı Tenzih Anlayışı -----	90
2.2. Düalizm'e Karşı Mutlak Tanrı Anlayışı-----	93
2.3. Taaddüd-i Kudemâ'ya Karşı Ta'til Anlayışı-----	94
3. Zât-Sıfat İlişkisi -----	95
4. Allah'a Nispet Edilmesini Câiz Görmediği Sıfatlar -----	97
4.1. Hayat -----	98
4.2. Semî' ve Basîr-----	98
4.3. İrâde -----	99
4.4. İlim -----	100
4.5. Kelâm -----	104

16.4. Fenâul-Huldeyn-----	166
16.5. Melekler Bahsi -----	172
16.6. Mîzan-----	175
16.7. Sırat -----	176
16.8. Şefaât -----	177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEHM B. SAFVÂN'DA SİYASÎ PARADİGMA

1. İmâmet Düşüncesi -----	179
2. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker-----	180
3. Siyasî Erkle İlişkileri -----	181
4. Negatif Tutum: Sünnî Düşüncede Cehm b. Safvân -----	183
5. İslâm Düşünce Tarihine Etkileri -----	189
5.1. Cehm b. Safvân ve Mu'tezile -----	190
5.2. Cehm b. Safvân ve Selefiyye-----	193
5.3. Cehm b. Safvân ve Ehl-i sünnet -----	194
SONUÇ-----	197
KAYNAKÇA -----	204

ÖN SÖZ

Kelâm ekolleri sistematikleşme dönemleriyle kendi görüşlerini belirli referanslar çerçevesinde temellendirmişlerdir. Bu noktada en önemli görevi ekolün devamlılığını sağlayan âlimler üstlenmiştir. Ancak herhangi bir âlim tarafından benimsenmeyen, toplumsal karşılığı olmayan düşüncelerin sistematikleşemedikleri de bir gerçektir. Bu gibi düşünceler, kendi paradigmalarını oluşturamadıklarından tam olarak anlaşılamamışlardır. Temsilcisi olmayan mezheplerin dini görüşleri genellikle muhalif mezhepler tarafından ortaya konulmuş ve bu görüşlere eleştirel yaklaşmıştır. Dolayısıyla kendilerine isnat edilen görüşlerin doğruluğunun tam olarak tespit edilmesi mümkün olamamıştır. Teolojik düşüncelerin şekillenme sürecinde ideolojik ve siyasî faktörlerin de etkisi göz önünde bulundurulduğunda muhalifler için iddia edilen düşüncelerin spekülasyondan arı olmadıkları aşikârdır. Cehm'in ortaya koyduğu görüşlerin hemen hemen bütün mezhepler tarafından olumsuz algılandığı gerçeği dikkate alındığında Cehmî paradigmanın ne kadar doğru yansıtıldığı ciddi bir tartışma konusudur.

Çalışmanın amacı, İslâm düşünce dünyasını bütün yönleriyle etkileyen ve ilk ortaya çıkan itikadî/ siyasî fırkalardan birisi olan Cehmiyye'nin teolojik paradigmasını doğru ve net bir şekilde tespit edebilmektir. Cehm'in görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan faktörleri ortaya koyarken aynı zamanda teolojinin tarihselliği hususunda farkındalık oluşturma gayretindeyiz. Bununla beraber, dönemin sosyo-kültürel şartlarına göre ortaya çıkan görüşlerin reaksiyonel bir tepki olarak geliştiklerini böylece kelâm ekollerinin benimsedikleri görüşlerin zamana göre değişe-

bilirliğini ortaya koymaktır. Özellikle günümüzde hak-bâtil şeklinde ayrıştırılan mezheplerin bütün fikirlerinden yararlanmayı ve insan hayatına dokunan yeni bir teolojinin kurulma imkânını tartışmaya açmaktır.

Klasik kaynakların genelinde Cehm'in görüşlerinin din dışı aşırı söylemler olduğu belirtilmiştir. Muhâlif mezheplere mensup âlimler, onun görüşlerini yüzeysel bir şekilde vererek, düşüncelerinin din açısından kabul edilebilir olamayacağını vurgulamışlardır. Çalışmamızdaki gayelerimizden biri de kaynaklarda iddia edildiği gibi Cehm'in bütün düşünceleri gerçek anlamda sapkın ve din dışı mıdır? Onun ortaya koyduğu görüşlerin Ehl-i sünnet ile uyumluluk arz eden noktaları yok mudur? Düşüncelerinin din dışı kabul edilmesinde dini mi yoksa siyasî faktörler mi etkili olmuştur? gibi sorulara cevap bulmaktır.

Cehm'in İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan fırkalar üzerinde çok büyük etkisi vardır. Onun fikirleri Mu'tezile, Eş'ari, Mâtürîdî ve Ashâbü'l-hadîs çevresinde ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bütün kelâm ekollerini olumlu veya olumsuz yönüyle etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, ortaya koyduğu fikirler itibarıyla Cehm b. Safvân veya Cehmiyye'nin ne kadar önemli bir konumu işgal ettiği aşîkârdır. Bu öneme istinaden Cehm'in araştırılması ve teolojik düşüncelerinin etkilerinin ortaya konulması gerekliliği doğmaktadır. Cehm'in düşüncelerinin ortaya konularak açıklanması aynı zamanda onun etkilediği ve etkilendiği birçok mezhebin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın genel çerçevesi, sınırlılıkları ve Cehm'in düşüncesinden bahseden kaynaklara değinildi. Birinci bölümde Cehm'in hayatı, yetiştiği ve düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan kültürel ortam ortaya konulmaya çalışıldı. Bu bölümde ay-

rıca Cehm'e nispet edilen fırkalar, bilgi anlayışı, kullandığı istidlâl yöntemleri ve bilgi kaynaklarına yaklaşımı yer almaktadır. İkinci bölümde Cehm'in itikadî paradigması başlığı altında ilahî sıfatlar probleminde yaklaşımı ve tarihsel süreç içerisinde en çok eleştirildiği cebr ve kader anlayışı ele alındı. Marifet olarak tanımladığı imandan ne anladığı tespit edilmeye çalışıldı. Bu bölümde son olarak ahiret bahislerine yaklaşımı incelendi. Üçüncü bölümde Cehm'in siyasî paradigması başlığı altında imamet düşüncesi, emir bi'l-ma'ruf nehiy an'il-münker anlayışı, siyasî erkle ilişkileri ve İslâm düşüncesine etkileri ele alındı.

Çalışma boyunca fikir, destek ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, Volkan Öztürk ve Doç. Dr. Hüseyin Maraz'a, çalışmayı okuyup inceleyerek katkılarını sunan Doç. Dr. Ata Pesen, Arş. Gör. İskender Sarıca, Arş. Gör. Selçuk Gezgin, Doktora Öğrencisi Veysel Eliş ve dostum Hamza Arslan'a, ayrıca kudretin bilimsel açıdan ele alınmasında vakitlerini bizlere ayırarak katkı sunan Uzm. Op. Dr. Sabahattin Kılıç'a, bizlerin yetişmesinde emeği geçen bütün hocalarıma, anneme, babama, gösterdikleri sabırlar için eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, tevfiğ Yüce Allah'tandır.

Seyithan CAN

Siirt-2021

KISALTMALAR

b.	: Bin
bint	: Binti
bkz.	: Bakınız
cem.	: Cem eden
çev.	: Çeviren
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
ss.	: Sayfalar Arası
şrh.	: Şerh Eden
ter.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik
tkd.	: Takdim
tlf.	: Telif
tlk.	: Talik
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih
vb.	: ve benzerleri
vd	: ve diğerleri
vs.	: ve sâire
ys.	: Yersiz